

Андрій Колесников, Марина Делюсто
(*Andrii Kolesnykov, Maryna Deliusto*)

Ізмаїл, Ізмаїльський державний гуманітарний університет

ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ Й РОЗВИТКУ ІДИОМІВ У ПОЛІЛІНГВАЛЬНОМУ МЕЖИРІЧЧІ ДНІСТРА І ДУНАЮ¹

The Problems of Idiom Preservation and Development as Spread within the Multilingual Area between the Dniester and the Danube Rivers

ABSTRACT: The article deals with the problems of prevention in the preservation and development of idioms in the multilingual territory between the Dniester and the Danube rivers, based on the sociolinguistic situation of the region, the language and educational policy in the area and their dynamics, and a search for a solution. The goal involves modeling forecasts (possible development vectors) of the ethnolinguistic situation within the investigated area, in order to be able to avoid negative scenarios, but to move along the path of its harmonious development, to find tools and measures for its constructive management. It is considered that the problems preventing the preservation of this continuum's linguistic diversity, as well as the development of idioms in a multilingual environment, are caused by both internal (problems of effective implementation of the language and educational policy of Ukraine) and external factors. In order to ensure the preservation and development of the area's idioms, some negative, unfavorable scenarios in the development of the ethnolinguistic and political situation were modeled. In our opinion, a number of measures should be taken to prevent the ethno-linguistic situation from developing along such destructive vectors. First of all, it is necessary to form, in some ways reanimate, a positive image of the Ukrainian Language, at least – it should not be perceived by minorities as an imposed language. If the Ukrainian authorities do not have an understanding of this necessity, the European Union could influence the resolution of many partial issues with the linguistic life of the region.

KEYWORDS: multilingual area, language situation, language policy, ethno-linguistic conflict prevention, socio-linguistic prognosis

Ареал межиріччя Дністра і Дунаю (далі – МДД) є історико-географічною областю України, що в цьому статусі більш відомий під назвами Південна Бессарабія (носії різних етнічних груп усього ареалу ідентифікують себе як

¹ Дослідження виконано в межах міжнародного наукового проєкту «Contested Language Diversity – Dealing with Minority Languages in post-Soviet Ukraine and Russia» Nr. 62700520 der Volkswagen Stiftung.

бессарабці) та Буджак, – унікальне полімовне, поліетнічне, полікультурне середовище, у зв'язку з чим етнографи і лінгвісти порівнюють його з природною лабораторією², де тривалий час взаємодіють етноси, багато з яких не контактує в основних, первинних ареалах їхнього поширення, а також контактують генетично (мови індоєвропейської мовної сім'ї: слов'янські – східнослов'янські, південнослов'янська, романські, албанська, циганська; алтайської мовної макросім'ї, тюркської мовної гілки, огузької групи) і структурно (наприклад, щодо морфологічного типу – флективно-синтетичні, аналітичні, аглютинативні мови) різнотипні мови і діалекти цих етносів та етнічних груп. Кожен полілінгвальний ареал має як спільні з іншими подібними ареалами ознаки (така самоочевидна ознака – власне полілінгвальність, контактування українського і румунського та молдовського складників властиве й буковинським і подільським ареалам), так і відмінні, що можуть зближувати такі ареали та відрізняти їх одне від одного (кожен такий ареал унікальний по-своєму). Урахування останніх рис уможливило класифікацію багатомовних ареалів у світі. Унікальність кожного полімовного регіону зумовлена не лише складниками та їхньою кількістю, а й багатьма іншими взаємопов'язаними чинниками: тривалістю та інтенсивністю контактування; старожитністю чи новожитністю контактних ідіомів; ставленням мовців до контактних мов, діалектів і етносів; наявністю (чи відсутністю) конфліктів на етномовному ґрунті; характером індивідуального полілінгвізму мовців; наявністю (чи відсутністю) в ідіомів літературної форми, часом її формування; статусом мов як офіційних, державних; характером мовної і освітньої політики (насильницьким чи ліберальним, демократичним; ефективним чи ні; спрямованим на знищення мов меншин чи на збереження їх), що утверджували / утверджують державний статус мов; підтримкою (чи її відсутністю) мов національних меншин з боку держав-метрополій, як і наявністю таких держав чи автономій, де певна мова має офіційний статус; наявністю писемної форми мови та різновидами абетки, що використовують споріднені ідіоми; релігійною і конфесійною єдністю (чи роздробленістю) споріднених етнічних чи мовних груп, як і ареалу в цілому, наявністю (чи відсутністю) конфліктності на релігійному ґрунті; мовами міжетнічного спілкування, що використовували різні етнічні групи в різні проміжки часу, тощо.

Виходячи з вищезазначеного, крім сформованої історично єдності регіону як історико-географічної області та надетнічної єдності бессарабців, з-поміж важливих факторів сучасної етномовної специфіки ареалу вкажемо такі: 1) унікальний склад контактних в ареалі етнічних груп – носіїв мов, які взаємодіють у до-

² Див.: Н.С. Державин, *Болгарські колонії в Росії (Таврическая, Херсонская и Бессарабская губернии)*, София 1914, с. IX; П.Ю. Гриценко, *Межиріччя Дністра і Дунаю у світлі лінгвістичної географії (стан і пріоритети)*, «Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету» 2006, вип. 21, с. 3-16; М. Делюсто, *Засади укладання питальника до «Мультилінгвального атласу межиріччя Дністра і Дунаю»*, [в:] *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*, вип. 21, Ужгород 2016, с. 73-77.

сліджуваному ареалі (українці – 40.2%, болгари – 20.9%, росіяни – 20.2%, молдовани – 12.7%, гагаузи – 4%, інші (менше 4 %) – албанці, цигани тощо)³ (перепис населення 2001 р.); 2) усі вказані етнічні групи взаємодіють (понад 200 років), але зберігають свою ідентичність, зокрема – й мовну; 3) регіон характеризує індивідуальний полілінгвізм (2-х, 3-х, 4-х і навіть 5-тикомпонентний) і в цілому толерантне ставлення етносів до контактних етносів, їхніх мов і фактів інтерференції в них; 4) ідіоми побутують переважно в діалектній та розмовній формі; підтримку з боку літературного стандарту як офіційної, державної мови різною мірою (у відповідні періоди історії) мали російська, румунська / молдовська, тепер через офіційну мовну політику України упродовж 30 років – українська; 5) російська мова у вигляді своєрідного койне, що і зараз функціонує на значній частині території регіону де-факто як мова міжнаціонального спілкування, у зв'язку з конфліктом України та Росії, практично не має наразі підтримки з боку літературної форми, але все ще залишається сильним ідіомом; діалектний, зокрема липованський, її різновид – відносно слабкий; 6) українська мова так і не стала повноцінним засобом міжнаціонального спілкування на всій території регіону, що свідчить про недостатню ефективність мовної політики України в регіоні за 30 років її незалежності; 7) окремі інші мови сьогодні підтримують неофіційні зовнішні мовні та освітні політики – Румунії (румунська мова і молдовський ідіом, проте лише як діалект румунської мови), Болгарії, Албанії, Туреччини та Гагаузької автономії в Молдові (гагаузька); 8) у зв'язку з такою підтримкою (і низкою інших причин) румунська й болгарська мови, втім числі українська, за ознакою вітальності тяжіють до категорії середніх; молдовський ідіом є ближчим до слабких; 9) слабкими мовами в регіоні є циганська (дисперсна й не має розвинутої літературної форми та держави або автономії, де вона була б офіційною), албанська (компактно представлена тільки в одному селі – Каракурт Болградського р-ну) і гагаузька; 10) етномовні спільноти в цілому характеризує релігійна єдність (християнство), але конфесійна роздробленість (православні (московського патріархату, старообрядці (липовани), парафіяни УПЦ), баптисти, євангелісти, адвентисти, п'ятдесятники, свідки Ієгови); згадані конфесії, окрім старообрядницької (якої дотримуються лише старообрядці-липовани), не закріплені за певною етнічною або субетнічною групою; у незначній кількості присутні католики, а також представники інших релігій, проте й ці релігійні спільноти не прив'язані до етнічних.

Метою роботи є знаходження проблем, що перешкоджають збереженню та розвитку ідіомів у полілінгвальному МДД, з опорою на соціолінгвістичну ситуацію регіону, мовну та освітню політику в ареалі та їхню динаміку, пошук їх розв'язання. Мета передбачає моделювання прогнозів (можливих векторів розвитку) етномовної ситуації в МДД, аби мати можливість уникнути негативних сценаріїв, але рухатися шляхом гармонійного її розвитку, знайти інструменти та заходи для її конструктивного менеджменту.

³ Варто також урахувати, що на мовний ареал здійснили певний вплив тюркський і німецький етномовні компоненти.

Огляд літератури

На базові методологічні настанови, з яких виходимо, вплинули ідеї Уріеля Вайнрайха, який писав, що «... ні культурно-географічні перепони, ні тимчасові методологічні настанови, пов'язані з дитячою незрілістю нашої науки, не повинні затуляти від нас того реального факту, що мільйони людей, можливо більшість людей, упродовж свого життя тією чи тією мірою опановують дві чи кілька мовних систем і можуть застосовувати їх і кожен окремо – залежно від вимог обставин»⁴. Інше важливе його твердження – про те, що мовний контакт і двомовність варто розглядати в найширшому сенсі, незалежно від того, наскільки відповідні мови відрізняються одна від одної. Для цілей його дослідження було несуттєво, чи є дві системи, що взаємодіють, «мовами», «діалектами однієї мови» або «різними видами одного діалекту»⁵. Наш досвід підтверджує думку, що немає принципової лінгвістичної різниці у закономірностях мовних та діалектних контактів. Посилує цей ефект – умовність межі між поняттями «мова» та «діалект», яка пролягає переважно не в лінгвістичній, а в етнографічній та політичній площинах. Така умовність грані між мовою та діалектом зумовлює, особливо в спірних випадках щодо статусу комунікативних систем, доцільність використання для їх позначення терміна *ідіом*.

Крім того, мовознавство досі перебуває під впливом застарілих шаблонів щодо гіпертрофованої цінності літературного стандарту в структурі національних мов. Цю оману підтримує традиція і практика лінгводидактики, а наслідком її є втрата розуміння важливості діалектної форми для життєздатності національної мови. Ще більша недооцінка діалектів, негативне ставлення до них, які спостерігають на пострадянському просторі, на думку відомих діалектологів-славистів⁶, є й наслідком мовної політики Радянського Союзу, спрямованої на нищення діалектів.

Шкідливість наслідків мовної політики СРСР для української мови в ареалі МДД була посилена пізніше так званою «боротьбою із суржи́ком». Закономірно, що в багатьох представників поколінь, вихованих на ідеї боротьби з діалектами, склалися негативне ставлення до своєї говірки як до «засміченої», «змішаної» мови та невизначена етнічна ідентифікація «руські», «хахли», «українці». Пізніше на таке ставлення накладалося гіперпуристичне і розмите розуміння шкільними вчителями поняття «суржик», за якого відсутнє необхідне⁷ розріз-

⁴ У. Вайнрайх, *Одноязычие и многоязычие*, [в:] *Новое в лингвистике*, Москва 1972, с. 26.

⁵ U. Weinreich, *Languages in Contact: Findings and Problems*, Berlin 1979, p. 1-2.

⁶ П.Е. Гриценко, *Диалекты в современной языковой ситуации Украины*, [в:] *Исследования по славянской диалектологии*, Москва 2012, с. 18-42; *Русская диалектология*, под ред. Л.Л. Касаткина, Москва 2005. Див. також: К. Каруник, *Борьба з діалектизмами як складник мовної політики в радянській Україні (1945-1991)*, [в:] *Україністика: минуле, сучасне, майбутнє III. Мова*, Брно 2015, с. 225-232.

⁷ Див.: L. Bilaniuk, *Contested tongues: Language politics and cultural correction in Ukraine*, Ithaca and London 2005, 230 p.; С. Караванський, *Секрети української мови*, Київ 1994, 152 с.

нення понять «суржик» і «говірка», «діалект», «просторіччя», внаслідок чого багато діалектоносіїв почали називати свої говірки та себе «суржи́ком». Природно, ефект сприйняття діалекту як непрестижного ідіому, розриву у їхній свідомості єдності форм національної мови від такої боротьби із «суржи́ком» посилюється, і ми говоримо про необхідність протистояння такій «боротьбі» в ареалі⁸.

Наша робота спирається й на досвід попередніх соціолінгвістичних досліджень регіону. Тут варто згадати праці Олександра Колесникова⁹ та Наталі Бікової¹⁰. З-поміж досліджень останніх років, присвячених розробці процедур соціолінгвістичних досліджень¹¹, не так багато тих, які спрямовані на планування та прогнозування етномовної ситуації¹². Небагато й науково обґрунтованих конкретних прогнозів щодо етномовних ситуацій у певних країнах, регіонах, наддержавних утвореннях¹³. З одного боку, це зрозуміло, адже прогнозування (особливо у сфері мовної ситуації) – справа «загалом складна та невдячна»¹⁴. Але, з іншого боку, не можна не погодитися з Леонідом Нікольським, який зазначав, що мовне планування, передбачає прогноз подальшого розвитку мов¹⁵, тому прогнозування, навіть інтуїтивне і розмите, наявне, так чи інакше, у багатьох соціолінгвістичних працях. Солідаризуємо авторам публікації¹⁶ в тому, що, незважаючи на складність завдань, не можна відмовлятися від прогнозування, але це питання потрібно вирішувати в плані «принципової міждисциплінарності»¹⁷ прогнозування, усвідомлення «неоднорідності цілей та

⁸ А. Колесников, *Парадигмологія української мови: теоретичні питання*, Ізмаїл 2020.

⁹ А.А. Колесников и др., *Языковая ситуация в Придунайском крае Одесской области Украины: 1993-1994 годы*, Измаил 1994; О. Колесников, *Етномовна ситуація і питання мовної політики в Українському Придунав'ї*, [в:] *Четвертий міжнародний конгрес українців*, Одеса 1999, с. 275-283.

¹⁰ Н.М. Бікова, *Туди мовної поведінки в мультилінгвальної ситуації*, Київ 2006.

¹¹ Див.: *The Oxford Handbook of Language Policy and Planning*, eds. J.W. Tollefson, M. Pérez-Milans, Oxford 2018; *The Routledge Handbook of Language and Politics*, eds. R. Wodak, B. Forchtner, London and New York 2018; *Языковая политика в контексте современных языковых процессов*, отв. ред. А.Н. Биткеева, Москва 2015.

¹² Див.: А.Н. Биткеева, М. Вингендер, В.Ю. Михальченко, *Прогнозирование и языковое многообразие в Российской Федерации: социолингвистический аспект*, «Вестник Волгоградского государственного университета. Серия 2: Языкознание» 2019, № 18, № 3, с. 6-23.

¹³ Див.: S. Gogolewski, *Słowiańskie i niesłowiańskie interferencje językowe w wybranych gwarach polskich na terenie Rumunii*, [w:] *Słowiańskie pogranicze językowe. Zbiór studiów*, pod red. Kwiryny Handke, Warszawa 1992, s. 55-61; S. Gogolewski, *Problem wzajemnych słowiańsko-romańskich wpływów językowych na Balkanach*, [w:] *Interferencje w językach i dialektach słowiańskich*, Łódź 1997, s. 182-191; А.Н. Биткеева, М. Вингендер, *Сценарии в языковой политике России: вопросы концепции и методологии*, «Социолінгвістика» 2020, № 1, с. 34-53.

¹⁴ А.А. Колесников и др., *Языковая...*, с. 61.

¹⁵ Л.Б. Нікольський, *Прогнозирование и планирование языкового развития, докл. на VII Междунар. социол. конгр. (г. Варна, Болгария)*, Москва 1970, с. 12-13.

¹⁶ Див.: А.Н. Биткеева, М. Вингендер, *Сценарии...*, с. 34-53.

¹⁷ Там само, с. 34.

множинності прогностичних напрямків, які потребують застосування комплексу різних методів», оскільки лише «комбінований методичний підхід здатний впоратися з численними складними завданнями соціолінгвістичного прогнозування»¹⁸, що в прогнозі сценаріїв мовних ситуацій та розробці сценаріїв мовної політики необхідний «комплексний аналіз»¹⁹ взаємодії взаємопов'язаних факторів (економічних, соціальних та політичних, наприклад, урбанізації, демографії, міграції, рівня народжуваності, психологічних; технічних, наприклад, рівня використання нових технологій тощо). Також слід прийняти запропоновану сценарну методологію дослідження майбутнього мовного різноманіття та соціолінгвістичного прогнозування, прийоми багатофакторного моделювання множини альтернативних сценаріїв мовної ситуації та мовної політики з урахуванням складників, що визначають ефективність мовної політики, її параметрів (стимулююча vs толерантна; рівноправна vs обмежувальна; *de jure* vs *de facto*; відкрита vs латентна)²⁰. Моделювання альтернативних сценаріїв можна здійснювати і з урахуванням шкал: кращого vs найгіршого (для будь-якої сторони) розвитку подій, багатомовної vs одномовної та демократичної vs тоталітарної бажаних мовних ситуацій та політик, з урахуванням конфліктогенного потенціалу кожного зі сценаріїв²¹.

Дослідницькі питання чи гіпотези

Пошук проблем, що перешкоджають збереженню та розвитку мов і діалектів у полілінгвальному МДД, та шляхів їх розв'язання, потребує опори на реальну соціолінгвістичну ситуацію регіону. Для цього слід: знайти й пояснити відмінності в її стані де-юре і де-факто та причини їх виникнення; проаналізувати відкриті та приховані, конструктивні та деструктивні мовні й освітні політики в ареалі, їх динаміку; дослідити силу впливу різних факторів на вітальність ідіомів; змоделювати деякі можливі вектори розвитку етномовної ситуації у регіоні. При багатофакторному моделюванні прогнозів сконцентруємося на деструктивних альтернативних сценаріях мовної ситуації та мовної політики, на засобах реалізації таких сценаріїв – латентних, маніпулятивних, обманних стратегіях; факторах, що сприяють виникненню конфліктів на етномовному ґрунті. Уважаємо, що першорядне врахування негативних сценаріїв дасть чітке бачення шляхів конструктивного, гармонійного та безконфліктного розвитку етномовної ситуації краю, і, якщо геополітична ситуація сприятиме цьому, саме такий підхід дасть змогу віднайти ефективні інструменти збереження й розвитку всіх ідіомів ареалу, розробити та вжити заходів конструктивного етномовного менеджменту, врегулювати конфлікти. При цьому закономірно, що ми фокусує-

¹⁸ Там само, с. 38.

¹⁹ Там само, с. 39.

²⁰ Там само, с. 39, 40, 43.

²¹ Там само, с. 41-43.

мося на найбільш уразливих, слабких за шкалою вітальності ідіомах, причинах їхнього можливого зникнення, заходах для їх збереження, і тих ідіомах, які мали б підвищити свою життєздатність, проте цього з якихось причин не сталося.

Вибір **методів** зумовлений участю у соціолінгвістичному проєкті *Contested Language Diversity – Dealing with Minority Languages in post-Soviet Ukraine and Russia*, його завданнями, див. (https://www.uni-giessen.de/fbz/fb05/slavistik/fachrichtungen/contested_language_diversity). Збір матеріалу для реалізації мети дослідження здійснювався у трьох напрямках: 1) у напрямку збору та аналізу мовних біографій за допомогою інтерв'ювання представників різних етнічних груп (на даному етапі досліджень увага була сконцентрована на гагаузькій етномовній меншості як носіїві очевидно слабого ідіому); 2) у напрямку вивчення суспільних дебатів щодо етномовного різноманіття в регіоні на основі аналізу медіа-корпусу (джерелами спостережень над мовними біографіями, реальною мовною поведінкою різних етнічних груп у різних комунікативних ситуаціях, і суспільними дебатами щодо етномовного різноманіття в регіоні стало також включене та невключене спостереження); 3) у напрямку вивчення офіційних документів щодо мовної політики. Для аналізу зібраного матеріалу було використано критичний дискурсивний аналіз.

Результати й обговорення

Інтерв'ю та спостереження над гагаузами різних соціально-вікових груп (1952-2003 р.н.) та їхньою мовою в МДД дають можливість констатувати низку фактів.

Гагаузи – переважно носії гагаузької мови (за даними анкетування 1993-1994 рр. 70% респондентів назвали рідною – гагаузьку мову, 20% – російську та гагаузьку, 10% – болгарську та гагаузьку²², ці відомості знаходять підтвердження і сьогодні). Вони компактно мешкають у Болградському районі у с. Дмитрівка – 96,2%, с. Олександрівка – 89,4%, с. Котловина – 86,7%, с. Виноградівка – 86,2 %, та у с. Старі Трояни Ізмаїльського району – 69,6%.

У багатьох селах гагаузи мешкають разом із болгарами. Навіть у с. Виноградівка, де гагаузи домінують, як свідчить проведене анкетування, є райони *Болгарла* та *Гагаузла* (назви доволі прозоро демонструють їхню етимологію).

У деяких селах гагаузи, проживаючи разом із болгарами, перебувають у меншості. Наприклад, у с. Кубей Болградського р-ну рідною мовою 62,12 % населення є болгарська, а 26,56 % – гагаузька, у с. Новоселівка Ізмаїльського р-ну рідна мова 50,52% населення – болгарська, а 25,56% – гагаузька. У таких селах гагаузи є двомовними (у межах села використовують як мову міжнаціонального спілкування болгарську), тримовними (болгарську та російську в цьому статусі), чотиримовними (переважно молоде покоління, крім гагаузької, володіє болгарською, російською, українською) і легко перемикає ці коди.

²² А.А. Колесников и др., *Языковая...*, с. 23.

У всіх зазначених полімовних групах мовців, як сіл, де переважають болгари, так і сіл, де переважають гагаузи, домінантним засобом міжнаціонального спілкування, як у межах сіл, так і поза ними, в регіоні залишається російська мова.

Рідна мова є важливим чинником збереження національної ідентичності гагаузів, якою вони, як і своєю мовою, культурою, звичаями, традиціями, стравами та іншими ідентифікаторами етносу, переважно пишуться. Про це свідчать такі домінантні відповіді на запитання «Як Ви розумієте поняття *рідна мова*?: **«Це та мова, якою розмовляли твої пращури, твої батьки, твої дідусі, бабусі», «якою спілкуються мої пращури, мої батьки і яку я хочу передавати ще своїм дітям»** та под.

В інтерв'ю рівень володіння рідною мовою респонденти-гагаузи сьогодні визначають так: «досконало» – 10%, «добре» – 70%, «достатньо» – 20%.

Нерідко гагаузи характеризують себе як народ гордий і запальний, імпульсивний, але доброзичливий, кажуть, що вони своїх ображати не дають, що їх у конфлікті слід боятися. При цьому нерідко наводять приклади взаємин із болгарами. І справді, чимало болгар воліють не вступати в конфлікт з гагаузами, побоюються їх.

Низку названих фактів (збереження в умовах тісних і тривалих міжетнічних та міжмовних контактів рідної мови, культури, етнічної самосвідомості, національної гордості, готовність захищати свої цінності й ідентичність) розглядаємо як фактори збереження етномовної ідентичності гагаузів.

Серед факторів умовної слабкості гагаузької мови в регіоні назвемо: порівняно невеликий відсоток носіїв (4%) у полімовному середовищі; використання у функції засобу міжетнічної комунікації інших ідіомів; відсутність міцної підтримки з боку літературного стандарту, як і на нашу думку, порівняно невисокий рівень розвитку останнього; неусталена писемність гагаузької мови (1993-1996 рр. було здійснено перехід з кирилиці на латиницю); відсутність держави, яка могла б забезпечувати захист та розвиток мови як державної (існує лише автономне територіальне утворення у складі Республіки Молдова, де гагаузька є однією з офіційних мов поряд з молдовською та російською), що зумовлює слабкість «тилової підтримки» мови місцевих гагаузів; неоднозначна оцінка, невизнання деякими державами-метрополіями для контактних етнічних груп, етнічної самостійності гагаузів (болгари в Болгарії, і деякі в МДД, називають їх тюркоезични българи).

Є й фактори, вплив яких поки що не можемо однозначно оцінити як деструктивний чи конструктивний стосовно етномовної стійкості гагаузів. Серед них – вплив турецької мови, мовної та освітньої політики Туреччини.

З одного боку, Туреччина щедро фінансує та підтримує на дипломатичному рівні різні освітні та культурні проєкти (центри гагаузької культури, етнокультурні товариства, музеї у селах, книговидавництво), спрямовані на збереження й розвиток гагаузької мови та культури. Так само, як Румунія і Болгарія, Туреччина фінансує й іншими шляхами сприяє здобуттю вищої освіти гагаузами

у вишах Туреччини, але ставить умову бажаного повернення гагаузів до України після закінчення навчання.

З іншого боку, гагаузи самі оцінюють свою мову як «дуже близьку до турецької» (100% опитаних), що «турецька – як діалект гагаузької» (NB – не навпаки) – 20% опитаних. Турки й гагаузи легко розуміють один одного без перекладача. Разом з тим деякі носії в інтерв'ю характеризують турецьку як «більш красиву» мову (20%). Така оцінка гагаузького ідіому не виключає можливості його поглинання у процесі мовного контактування та конкуренції у площині мовних політик сильнішим турецьким ідіомом, у підсумку – отуречення гагаузів. Сприяє цьому й перехід гагаузького ідіому на близький до турецької латинський алфавіт. Певною перешкодою отуреченню, окрім зазначеного сприйняття турецької як діалекту гагаузької, служить і конфесійна належність гагаузів – православних християн (в інтерв'ю вона оцінюється як важливий чинник їхньої ідентичності), на відміну більшості турків – мусульман. Однак тут слід враховувати, що Туреччина не є мусульманською державою, релігія в ній законодавчо відокремлена від держави і свобода віросповідання гарантована кожному мешканцю країни. Таке толерантне ставлення до інших релігій фактично і сформувалося ще за часів Османської імперії (згадаймо факт, що бессарабські старообрядці-липовани втекли від переслідувань на релігійному ґрунті з Російської імперії до Османської, якій на той час належав Буджак).

Гагаузи та їх мова в регіоні (мовна політика і медіа)

Гагаузько-турецькі зв'язки, турецька мовна та освітня політика сприяє посиленню усвідомлення гагаузами генетичної єдності турецької та гагаузької мов (нова латинська писемність гагаузької мови посилює цей ефект). Це впливає і на їхню поведінку у сфері медіа. Гагаузи дедалі менше звертаються до українських ЗМІ, але більше – до турецьких. Багато хто дивиться турецьке телебачення по інтернету, особливо популярні в Україні турецькі серіали, які, як свідчать інформанти, перекладені українською мовою неправильно. Мовні активісти, які трапляються серед гагаузів, спілкуються в соцмережах за допомогою гагаузького та (при контакті з турками) турецького ідіомів, більшість інших пишуть повідомлення й коментарі російською, окремі (здебільшого молодь) – і українською, залежно від ситуації комунікації.

Дискурсивний аналіз дозволяє побачити, що турецька мовна й освітня політика щодо гагаузів не є деструктивною для відповідних українських політик (принаймні поки що), конфліктів на мовному ґрунті не розпалює. Це відрізняє її від політики Румунії та (значно меншою мірою) Болгарії, які, взаємодіючи в ареалі, протистоять українській.

Взаємодія мовних політик у регіоні та причини неефективності української мовної політики

Українська мовна політика (крім *Конституції*, ст. 10) керується останнім часом двома новими законами: Законом *Про освіту* 2017 р. та Законом *Про забезпечення функціонування української мови як державної* 2019 р. Ці закони в деяких своїх пунктах отримали критику з боку Угорщини, Румунії, Болгарії, Російської Федерації – країн, чиї етнічні групи проживають в Україні, оскільки вони начебто можуть обмежувати права національних меншин.

Закономірно цим законам протистоять і мовні, освітні політики багатьох із цих країн, які конкурують в ареалі з українською політикою. Мовні політики, які конкурують з українською, реалізуються поетапно в межах транскордонного співробітництва. Спочатку країни, використовуючи дипломатичні важелі, посольства, відкривають центри своїх національних мов, культур і навіть держав (наприклад, **Інформаційний центр Румунії** при Ізмаїльському державному гуманітарному університеті, **Асоціація педагогічних працівників румунської національності Одеської області**, болгарська недільна школа **Българска светлица** тощо). Потім ці центри одержують гранти на освітні та культурні проекти від відповідних держав; фінансування ззовні здійснюють також різні організації, наприклад, є така структура, як **Міністерство румун звідусіль**. Проте діяльність цих центрів нерідко не обмежується захистом своїх національних мов як мов національних меншин, яку вони спочатку декларують. Мета захисту мов трансформується в ціль їхньої популяризації як «європейських мов», «міжнародних мов», «мов міжнаціонального спілкування світового значення» (тобто більш престижних, ніж українська), і навіть ставиться пряма мета мовної експансії, зокрема румунізації та непряма – популяризації ідеології Великої Румунії. Додатково фінансуються освітні проекти з навчання національних мов (і цими мовами) у школах регіону (учням таких класів забезпечені моральні та матеріальні стимули) та у вишах відповідних країн. Так, на сьогодні більшість етнічних молдован (як стверджує офіційна ідеологія Румунії – румунів) та болгар Південної Бессарабії їдуть здобувати вищу освіту у свої країни-метрополії, виші яких, за словами бессарабців, «приймають усіх» і до того ж забезпечують багатьом студентам високі стипендії європейського рівня. Тенденція відтоку абітурієнтів до Румунії та Болгарії останні 5-7 років посилилася. Проте більшість із них після навчання повертається на Бессарабію.

Прикордонні та полімовні ареали традиційно стають плацдармом для маніпулятивних стратегій з боку країн, де проживають представники титульних для цих країн етносів або носії споріднених для цих етносів ідіомів. Під гаслом захисту мов меншин та відповідних етносів, як бачимо, може проводитися не лише румунізація, русифікація тощо, інспіровані ззовні, а й захоплення територій інших держав. Як уже зазначалося, тут не обходиться без обману та маніпулювання громадською думкою. Одним із інструментів маніпуляції є «демократичний шлях». Саме «таким» шляхом (через референдум) у 2014 р. було

анексовано Крим, саме «демократично» Сфатул Церій у 1918 р. визнав приєднання Бессарабії до Румунії.

Щоб відволікти населення від економічних проблем, політичних питань, а також переслідуючи багато інших цілей, влада держав нерідко використовує тактику розпалювання конфліктів на етномовному ґрунті. Наслідком цього можуть бути погроми та геноциди (євреїв, циган, вірмен та ін.). Іноді, особливо коли є мета штучного поділу етносу або близьких етносів з подальшою констатацією відсутності етнічної, державної, адміністративної єдності людей, права їх на державність, адміністративний контроль над певною територією, для політиків доцільно їх посварити, підіграти в будь-якій субетнічній групі сприйняття себе як окремого етносу, який може претендувати на автономію, відділення, державність (пор., закарпатці, гуцули та ін., які усвідомлюють себе як українці, і русини, нібито – не українці). Тут багато зусиль докладати не доводиться, оскільки, за нашими спостереженнями, саме генетично близькі племена сваряться найлегше, як, наприклад, бойки та лемки²³. Нові інформаційні технології розкривають нові можливості для розпалювання конфліктів. Не секрет, що у цій сфері працюють спеціально навчені люди. Аналіз регіональних інтернет-ЗМІ, пабліків у соцмережах дає багато прикладів статей, можливо, інформаційних вкидань, які сприяють розпалюванню ворожнечі на етномовному ґрунті. Ми знаходимо статті із спотворенням інформації, заміною понять, ознаками «мови ворожнечі», маніпулятивних стратегій. Аналіз коментарів до таких статей не залишає сумнівів у їхній високій конфліктогенності, оскільки такі «дебати» насичені інвективною лексикою, прямими образами на адресу етнічних груп (особливо – українців) та їхніх мов²⁴.

Прийом штучного поділу етнічної спільності на різні етноси та об'єднання різних етносів в один з політичних цілей не завжди безпосередньо пов'язаний із створенням конфлікту між ними. Використаний він може бути і з метою маніпулювання суспільною свідомістю. Так, на етнографічній карті Бессарабії 1916 р. (*Basarabia. Harta etnografica intocmita de Alexis Nour*) з метою представити румуномовне населення як доміантне, а східнослов'янське як маргінальне, застосований прийом об'єднання румунів і молдован в один етнос, з одного боку, а з іншого, штучного поділу українців на окремо русинів, малоросів, русифікованих або русинізованих румунів, козаків (запорізьких русинів), росіян, а етнічних росіян – на росіян і липован як окремі етноси.

Українська мовна та освітня політика не витримує такої конкуренції із зовнішніми, хоч і латентними, політиками, про що свідчить уже факт відсутності у вищих регіону «національного контингенту», такого численного ще недавно.

²³ І. Верхратський, *Про говір галицьких лемків*, [в:] *Збірник філологічної секції Наукового товариства імені Шевченка*, Львів 1902, т. 5, с. 1-2.

²⁴ Див. А. Колесников, *Из спостережень над конфліктогенністю етномовних взаємин на теренах Південної Бессарабії*, [в:] *Буджацький фронтір у дзеркалі сучасної гуманітаристики*, Ізмаїл 2021, с. 87-96.

Основним показником неефективності мовної політики України є те, що українська мова досі (з огляду на 30 років її незалежності) так і не стала повноцінним засобом міжнаціонального спілкування на всій території регіону. Основними причинами неефективності мовної політики України вважаємо: недооцінку важливості мовного питання (на всеукраїнському рівні та на рівні місцевих адміністрацій); відсутність фінансування мовної політики. Про цю причину, як про можливий фактор пробуксування мовної політики України в регіоні, джерело мовних бар'єрів, які можуть стимулювати соціальну та етнічну напруженість, писали соціолінгвісти²⁵. Нагадаємо, було названо такі умови здійснення прогнозу виникнення проблеми при зіткненні мовних прав титульної нації та мовних прав особистості: якщо «не будуть передбачені заходи щодо фінансового забезпечення вивчення державної мови, заходи щодо охорони мовних почуттів нетитульних націй», якщо «фактор мовної компетенції щодо української мови не буде чітко регламентований за термінами та якістю знань державної мови»²⁶. Жоден із цих пунктів мовна політика України в регіоні не виконала, тому й етномовна напруженість тут присутня.

Зазначене стає причиною того, що програє українська мовна політика більш дієвим зовнішнім політикам і в інформаційному протистоянні, а українська мова, незважаючи на свій державний статус де-юре, де-факто для національних меншин (як і української більшості) постає як менш престижна, ніж румунська, болгарська, російська, англійська. Слід зазначити, що ще в перше десятиліття незалежності, коли не було такої конкуренції політик, а спадщина мовної політики СРСР залишалася чіткішою, престиж української мови в регіоні був відносно вищим.

Інформаційне протистояння відбувається і в медіапросторі, нерідко доходючи до гострого конфлікту (хоча регіон соціолінгвісти раніше характеризували²⁷ як дуже толерантний, безконфліктний). Внутрішньоукраїнськими причинами цього, крім впливу зовнішніх політик, вважаємо неправильне подання українського мовного та освітнього законодавства, негативну його інтерпретацію (наприклад, акцент на санкціях, штрафах за недотримання деяких норм законів). Разом з негативною інтерпретацією українського законодавства та української мови зовнішніми мовними політиками, це призводить до того, що українська мова переважно постає (як в анкетах, так і в громадських дебатах) як мова нав'язувана, яка заважає розвитку мов національних меншин, обмежує мовні права особистості. Це відчувають і місцеві українці, які, на відміну від молдован, румунів, болгар і навіть гагаузів, нерідко соромляться вільно та відкрито спілкуватися своєю мовою чи діалектом на вулиці в Ізмаїлі. Якщо вони більш-менш знають місцеву форму розмовної російської мови, вони часто використовують навіть для внутрішньосімейної комунікації на людях саме її. Крім того, багато хто з них сприй-

²⁵ А.А. Колесников и др., *Языковая ситуация...*, с. 61.

²⁶ Там само, с. 24.

²⁷ А.А. Колесников и др., *Языковая ситуация...*

має мовне питання, особливо пов'язане з новими Законами України про мову та освіту, як політичне і унікає спілкування на цю тему.

Як неоднозначний, але радше фактор ослаблення української мови в полімовному середовищі, розглядаємо й окремі нові освітні норми, які вимагають знання громадянами України деяких іноземних мов (англійської, або німецької, або французької, або іспанської), але практика демонструє, що йдеться саме про англійську мовою, наприклад, Наказ МОН від 17.03.2021 № 322 *Про внесення змін до Порядку присвоєння вчених звань науковим і науково-педагогічним працівникам*, Наказ МОН від 15.10.2020 № 1274 *Про затвердження Умов прийому на навчання для здобуття вищої освіти в 2021 році*. Розвиток в українців масової українсько-англійської двомовності, яка теоретично має прийти на зміну українсько-російській, не замінить необхідності повноформатного удержавлення української мови. Потрібно розуміти, що навіть якщо така політика досягне певного знання та використання англійської мови місцевим населенням, то як мова міжнаціонального спілкування радше використовуватиметься саме англійська мова, а не українська, яка в престижності ще більшою мірою ніж румунська та російська поступатиметься англійській.

Висновки

Проблеми, що перешкоджають збереженню мовного різноманіття МДД, а також розвитку ідіомів у полілінгвальному середовищі, спричинені як внутрішніми (проблеми ефективної реалізації мовної та освітньої політики України), так і зовнішніми факторами.

У цих умовах найбільше занепокоєння викликає збереження в ареалі слабких ідіомів, яким різною мірою і з різних причин загрожує або зникнення (албанська, циганська мова, липованський діалект російської мови), або поглинання їх сильнішими спорідненими мовами (молдовський ідіом), або й те, й інше (гагаузька мова). Однак стурбованість у зв'язку зі збільшенням у регіоні конфліктогенності етномовного питання, викликаного тривалим небажанням влади вирішувати його, недостатньою ефективністю мовної політики України та ін. причинами, викликають і питання захисту мовних прав усіх етносів, носіїв усіх мов МДД, полімовних громадян, і носіїв мов, які ми віднесли до категорії середніх, не в останню чергу – і української мови, яка упродовж 30 років незалежності мала б наблизитися до об'єктивного стану державної, тобто у полімовному регіоні – стати повсюдним засобом міжнаціонального спілкування, витіснивши в цій функції російську мову, проте цього ще не сталося, навпаки, за деякими показниками українська мова послабилася.

Регіональний сценарій мовної політики *Єдність у різноманітті*, схарактеризований лінгвістами для РФ низкою негативних рис²⁸, щодо Південної Бессарабії, за умови ефективної реалізації мовної політики України, виглядав би

²⁸ Див.: А.Н. Биткеева, М. Вингендер, *Сценарии...*, с. 34-53.

дуже конструктивним. Регіон усією історією свого існування, терпимістю та взаємоповагою етнічних груп до контактних мов та культур втілює цей девіз.

З метою забезпечити збереження та розвиток ідіомів ареалу було змодельовано деякі негативні, несприятливі сценарії розвитку етномовної та політичної ситуації. Щоб етномовна ситуація не почала розвиватися за такими деструктивними векторами, на нашу думку, слід вжити низку заходів. По-перше, необхідно сформуванню, у чомусь реанімувати, позитивний імідж української мови, принаймні, – вона не повинна сприйматися меншинами як нав'язувана мова. Якщо українська влада не матиме розуміння цієї необхідності, то на вирішення багатьох часткових питань мовного життя регіону міг би вплинути Євросоюз. Розуміємо, що Україна, прагнучи до ЄС, не дотягує до рівня його членів за багатьма параметрами (економічними, соціальними, політичними), проте ЄС міг би підтримати українську мову, включивши її до переліку офіційних мов ЄС. Крім того, була б бажана дипломатична підтримка та контроль збереження українськомовної освіти у полілінгвальних регіонах України.

По-друге, і Україна, і дружній їй ЄС, на нашу думку, повинні контролювати вплив зовнішніх мовних та освітніх політик у полілінгвальних регіонах України, щоб захист, підтримка та розвиток мов національних меншин (а вони, безумовно, мають бути присутніми і країни-метрополії мають повне право це робити) не переросли у пропаганду домінування певної мови, її переваги над іншими. У нашому випадку викликає занепокоєння можлива румунізація регіону, а також, особливо якщо припустити спроби подальшої агресії Росії і поширення її на досліджуваний ареал, його русифікація. З цим пов'язана і необхідність контролю наявних та недопущення нових конфліктів на етномовному ґрунті. В інтернеті, медіапросторі антициганська, антиукраїнська та ін. конфліктогенні риторики мають бути блоковані.

Вжиття таких заходів дозволить уникнути негативних сценаріїв розвитку етномовної ситуації в МДД, не допустити конфліктів у регіоні на етномовному ґрунті, зберегти його мовну різноманітність і далі рухатися шляхом гармонійного її розвитку, пошуку й вдосконалення інструментів і заходів для її конструктивного менеджменту.

References

- Bikova N.M., *Типы мовной поведінки в мультилінгвальній ситуації*, Kyiv 2006.
- Bilaniuk L., *Contested tongues: Language politics and cultural correction in Ukraine*, Ithaca and London 2005.
- Bitkeyeva A.N., Vingender M., Mikhal'chenko V.Yu., *Prognozirovaniye i yazykovoye mnogoobrazіye v Rossiyskoy Federatsii: sotsiolingvisticheskiy aspekt*, «Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 2: Yazykoznanіe» 2019, № 18, № 3.
- Bitkeyeva A.N., Vingender M., *Stsenarii v yazykovoy politike Rossii: voprosy kontseptsii i metodologii*, «Sotsiolingvistika» 2020, № 1.
- Christiansen P.V., *Language policy in the European Union. European / English / Elite / Equal / Esperanto Union?*, „Language Problems & Planning” 2006, vol. 30, iss. 1.

- Delyusto M., *Zasady ukladannya pytal'nyka do «Mul'tylinhval'noho atlasu mezhyrichchya Dnistra i Dunayu»*, [v:] *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*, vyp. 21, Uzhhorod 2016, s. 73-77.
- Derzhavin N.S., *Bolgarskiya kolonii v Rossii (Tavrisheskaya, Khersonskaya i Bessarabskaya gubernii)*, Sofiya 1914.
- Gogolewski S., *Słowiańskie i niesłowiańskie interferencje językowe w wybranych gwarach polskich na terenie Rumunii*, [w:] *Słowiańskie pogranicze językowe. Zbiór studiów*, pod red. Kwiryny Handke, Warszawa 1992.
- Gogolewski S., *Problem wzajemnych słowiańsko-romańskich wpływów językowych na Balkanach*, [w:] *Interferencje w językach i dialektach słowiańskich*, Łódź 1997.
- Gritsenko P.E., *Dialekty v sovremennoy yazykovoy situatsii Ukrainy*, [v:] *Issledovaniya po slavyanskoy dialektologii*, Moskva 2012.
- Hrytsenko P.Yu., *Mezhyrichchya Dnistra i Dunayu u svitli linhvistychnoyi heohrafiyi (stan i priorytety)*, «Naukovyy visnyk Izmayil's'koho derzhavnogo humanitarnoho universytetu» 2006, vyp. 21, s. 3-16.
- Karavans'kyi S., *Sekrety ukrayins'koyi movy*, Kyiv 1994.
- Karunyk K., *Borot'ba z dialektyzmamy yak skladnyk movnoyi polityky v radyans'kiy Ukrayini (1945-1991)*, [v:] *Ukrayinistyka: mynule, suchasne, maybutnye III. Mova*, Brno 2015.
- Kolesnikov A.A. i dr., *Yazykovaya situatsiya v Pridunayskom kraye Odesskoy oblasti Ukrainy: 1993-1994 roky*, Izmail 1994.
- Kolesnykov A., *Iz sposterezhen' nad konfliktohennistyu etnomovnykh vzayemyn na terenakh Pivdennoyi Bessarabiyi*, [v:] *Budzhats'kyi frontyr u dzerkali suchasnoyi humanitarystyky*, Izmail 2021.
- Kolesnykov A., *Paradyhmolohiya ukrayins'koyi movy: teoretychni pytannya*, Izmayil 2020.
- Kolesnykov O., *Etnomovna sytuatsiya i pytannya movnoyi polityky v Ukrayins'komu Prydunav'yi*, [v:] *Chetvertyi mizhnarodnyy konhres ukrayinistiv*, Odesa 1999.
- Nikol'skiy L.B., *Prognozirovaniye i planirovaniye yazykovogo razvitiya, dokl. na VII Mezhdunar. sotsiol. kongr. (g. Varna, Bolgariya)*, Moskva 1970.
- Russkaya dialektologiya*, pod red. L.L. Kasatkina, Moskva 2005.
- The Oxford Handbook of Language Policy and Planning*, eds. J.W. Tollefson, M. Pérez-Milans, Oxford 2018.
- The Routledge Handbook of Language and Politics*, eds. R. Wodak, B. Forchtner, London and New York 2018.
- Vaynraykh U., *Odnoyazychiye i mnogoyazychiye*, [v:] *Novoye v lingvistike*, Moskva 1972.
- Verkhrats'kyi I., *Pro hovir halyts'kykh lemkiu*, [v:] *Zbirnyk filolohichnoyi sektsiyi Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, t. 5, L'viv 1902.
- Weinreich U., *Languages in Contact: Findings and Problems*, Berlin 1979.
- Yazykovaya politika v kontekste sovremennykh yazykovykh protsessov*, otv. red. A.N. Bitkeyeva, Moskva 2015.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Андрій Олександрович Колесников – доктор філологічних наук, завідувач кафедри української мови та літератури, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (Izmail State University of Humanities). **Вибрані публікації: монографія:** *Морфологія українських південнобессарабських говірок: генеза і динаміка*, Ізмаїл 2015; *Атлас українських говірок межиріччя Дністра і Дунаю*, Ізмаїл 2016. **Статті:** *З досвіду опису і картографування українських новожитніх говірок полілінгвального ареалу межиріччя Дністра і Дунаю*, „Gwary Dziś” 2020, vol. 12, s. 153-159; *Проблеми методології збору матеріалу в соціолінгвістичних і діалектологічних дослідженнях*, «Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського» 2021, вип. 32, с. 210-220; *Із спостережень над проблемами реалізації національної мовної політики України в Південній Бессарабії. Прикладна лінгвістика на Півдні України: здобутки і перспективи. Колективна монографія*, за ред. Н. Кондратенко, Вінниця 2022, с. 98-105.

ORCID: 0000-0002-8365-7598

Email: akolesnykov2015@ukr.net

Марина Сергіївна Делюсто – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури, Ізмаїльський державний гуманітарний університет (Izmail State University of Humanities). **Вибрані публікації: монографія:** *Українська наддунайська говірка: збірник діалектних текстів*, Ізмаїл: «СМИЛ» 2016, 196 с.; **статті:** *Засади укладання питальника до «Мультилінгвального атласу межиріччя Дністра і Дунаю»*, «Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства», Ужгород 2016, вип. 21, с. 73-77; *Специфіка інтерферентних процесів у південнобессарабських говірках*, «Мовознавчий вісник» 2018, вип. 24-25, с. 134-141; *Румунізми в говірках слов'янських мов південнобессарабського ареалу*, «Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка» 2019, вип. 48, с. 108-112; *Українська південнобессарабська говірка на сторінках соцмереж в діалектних та художніх текстах*, Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського» 2021, вип. 32, с. 192-202.

ORCID: 0000-0001-9162-4131

Email: mdelyusto@ukr.net